

**NOVRUZ MƏDƏNİ – MƏİŞƏT BAYRAMININ
MƏNŞƏYİ, YAYILMASI VƏ MƏNA BAXIMININ ƏHƏMİYYƏTİNƏ DAİR
BƏZİ MƏSƏLƏLƏR**

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/107/239-242>

Novruz Qərbi Asiya, Mərkəzi Asiya və Qafqazın bir sıra ölkələrində qeyd olunan bayramdır. Onun mənşəyi qədim Fars İmperiyasına gedib çıxır; burada bu bayram allah Ahura Məzdaya sitayiş edən zərdüştülərin bayramı kimi qeyd olunurdu. Novruz ölkədən asılı olaraq müxtəlif cür qeyd olunur. Farslar əsasən zərdüşt xalqları idilər və Novruz onların dinində mühüm bayram idi. Zərdüştiliyin əsası eramızdan əvvəl VI əsrin əvvəllərində Zərdüşt kimi tanınan Zərdüşt peyğəmbər tərəfindən qoyulmuşdur. Din tək Allaha, Ahura Mazdaya inam üzərində qurulmuş, yaxşı işlərin və şərəf mübarizəsinin vacibliyini vurğulayırdı. O zaman bu bayram zərdüştülərin bayramı olub, yazın ilk gününü, günəşin Qoç bürcünə daxil olduğu günü qeyd edirdi. Novruzun dəqiq tarixi gecə ilə gündüzün bərabər olduğu an olan yaz bərabərliyi ilə müəyyən edilirdi. Günəşin hərəkətinə əsaslanan fars təqvimi hər ay otuz gündən ibarət olmaqla ili on iki aya böliürdü. Azərbaycanda bayram xeyrin şərəf qalib gəlməsinin simvolu kimi tanınır və tonqalların üstündən tullanmaqla qeyd olunur. Bayram gecə ilə gündüzün bərabərləşdiyi 21 və ya 22 martda qeyd olunur. Təbiətin qışdan xilas olmasının, bolluq və bərkətin gəlişinin müjdəçisi kimi görülür. Novruz tonqal qalamaq, evləri gül-çiçəklə bəzəmək, sevdikləri ilə hədiyyə mübadiləsi və xüsusi yeməklər hazırlamaq kimi canlı ənənələrlə qeyd olunur. Azərbaycanda Novruz yeni ilin birinci günü kimi qeyd olunur. Yaradılışın təkrar yaşanmasının təmsilçisidir. İnsanın o gün yaradıldığına inanılır. Süfrədə yeddi təam (S hərfi ilə başlayan – səməni, yenidən doğulma və böyümə, su – həyat, sarımsaq – tibb və sağlamlıq, sumaq – günəşin doğuşunu, işığı, sirkə - yaşı və səbri, sünbül – məhsuldarlıq).

Açar sözlər: Novruz, bayram, Ərgənək, Azərbaycan, Ağqoyunlu.

Giriş. Novruz illik mədəni-məişət bayramlarından biri olub dünyanın hər yerində şadlıq və coşqu ilə qeyd olunur. Novruz bayramı məskənlərdən asılı olaraq müxtəlif çeşidlər çərçivəsində keçirilir. Türkiyədə bu hadisə «Ərgənək» və «Bozqurd» əfsanələri ilə əlaqələndirilir və qurtuluş günü hesab edilir. Azərbaycandakı bayram şənliyi xeyrin şərəf qalib gəlməsinin simvolu kimi tanınır.

Məşhur fransız yazıçısı və mütəfəkkiri filosof Zean Paul Satre yazır ki, insanların daxilində iki şəxsiyyət mövcuddur. Birincisi fərdi (irqi), ikincisi mədəni şəxsiyyətdir. Yəni əcdaddan, ətrafdan və irsindən aldığı şəxsiyyətlik, yəni insanı heyvandan ayıran yeganə xüsusiyyət.

Nev (yeni) və Ruz (gün) sözlərinin birləşməsindən meydana gələn Yenigün mənasını daşıyan, Şimalı, cənublu Azərbaycan türklərinin də yeni il kimi qeyd etdiyi bir gündür. Günəş mart ayının 21-nə qədər Cənub yarımkürəsinə daha çox işıq və isti verərkən bu hal 21 martda bərabərləşir, 21 martdan sonra isə şimal yarımkürəsinə dönür. Buna görə şimal yarımkürəsində yaşayan bəzi xalqlar 21 martı bütün varlıqlar üçün oyanış, yaradılış günü kimi qəbul edilir.

Hər bir cəmiyyətin özünə məxsus olaraq qeyd etdiyi Novruz türklər tərəfindən bir qurtuluş günü olaraq qiymətləndirilir. «Ərgənək» və ya «Bozqurd» əfsanələri ilə əlaqələndirilir. Əfsanəyə görə, Göytürklər müharibəyə qatan xarici qövmələr hiylə və məkrə savaşı qazanır. Müharibədən sağ çıxanlar – Göytürklər sərt dağlardan keçib kimsənin onları tapa bilməyəcəyi bir obada yerləşir, Ərgənək deyilən bu yerdə çoxalırlar. Nəticədə əhatələrindəki dəmir bir dağı odla əridərək burdan çıxıb, ətrafa yayılırlar. Beləcə Ərgənəkondan ayrılmaqla, yeni ilin başlanğıc tarixi olaraq qəbul edilir və ardınca Göytürk xalqları hər il bu tarixdə qızdırdıqları dəmiri zindan və çəkilə döyərək o günü simvollaşdırırlar.

Böyük Azərbaycan şairi Əbu Məhəmməd İlyas ibn Yusifin (Nizami Gəncəvi) «İsgəndərmanə», Özbək əsilli və N.Gəncəvinin davamçısı Əlişir Nəvai «Sədd-İsgəndər» əsərində Novruzun hələ miladdan əvvəl 350-ci illərdə bayram kimi qeyd olunduğunu yazır [2]. Nizami Gəncəvi İsgəndərin Bərdə hökmdarı Nüşabəyə qonaq olduğu günün Novruz bayramı ilə üst-üstə düşdüyünü göstərir.

Azərbaycanın böyük şairi Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar da öz şirin axarlı ləhcəsiylə Novruz bayramını məhşur «Heydər babaya salam» poemasında belə təənnüm edir:

Bayram idi, gecə quşu oxurdi,
Adaxlı qız bəy corabı toxurdi.
Hər kəs şalın bir bacadan soxurdi
Ay nə gözəl qaydaydı şal sallamaq,
Bəy şalına bayramlığın bağlamaq [5].

1794-1925 Qacarların modernləşmə islahat dövründə Avropa idealarından təsirlənən hökmdar ölkənin infrastrukturunu və institutlarını müasirləşdirməyə çalışırdı. Bu zaman isə Novruz şəxsi işə çevrildi. Onu öz sələfləri kimi deyil hətta ailə bayramına çevirdilər.

“Sin” hərfi ilə başlayan yeddi təamdan ibarət ənənəvi süfrə “həft sin” süfrəsi qurub: sabzeh (cücərti), Səmanu (şirin puding), senced (quru meyvə), serkeh (sirkə), sir (sarımsaq), somağ (sumaq) və görücü (alma) daxildi.

Azərbaycanda Novruz yeni ilin birinci günü kimi qeyd olunur. Yaranışın təkrar yaşanmasının təmsilçisidir. İnsanın o gün yaradıldığına inanılır. Süfrədə yeddi təam, “S” hərfi ilə başlayan – səməni, yenidən doğulma və böyümə, su – həyat, sarımsaq – tibb və sağlamlığı, sumaq – günəşin doğuşunu, işığı, sirkə - yaşı, səbri və sümbül – məhsuldarlığı bildirir. Son çərşənbə və Novruz gecəsi – qulaq falına çıxılır niyyət tutub qapı dinlənir. əgər evdə yaxşı söhbət getsə niyyətin qəbul olar, pis söz danışılarsa niyyətin qəbul olmayacağına inanırlar. Tonqalların yandırılması, insanların “ağırlığım, uğurluğum deyib tonqaldan atlaması, keçən ilki pisliklər, xoşagəlməzliklərinin odda yanmasına inanılır.

Novruzda ən ümdə qeyd olunan mərasimlərdən biri də «Ölülər bayramı»dır. Bu zaman qəbirlər ziyarət edilir, novruzacan rəhmətə gedənin yaxınları üçün evlərdə «Qara bayram» deyilən mərasim keçirilir, dualar xətlər tapşırırlar.

İslamda zaman bayramları nisbəti məsələləri haqqında bəziləri, Peyğəmbərimiz Məhəmməd ibn Abdullahın vida həccə zamanı onun sələfi – əmisi oğlu, həm də kürəkəni olan imam Hz. Əli ibn Abu Talibin xəlifə təyin edərək, elan edildiyi gün, bəziləri imam Əli İbn Talibin doğum günü dərk edərək dəyərləndirir.

İslam dini məsələlərində Novruzun ilkin izlərinə orta əsrlərdə rast gəlinir. Novruzun İran ənənəsinə bağlamağa çalışan Əbdülqasim Həsən ibn Əli Tusi – Firdovsinin yazdıqları da daxil olmaqla Farsdilli mənbələrdə novruza rast gəlinməməsi və bayramın ilk dəfə türklərdə qeyd olunması qənaətinə gəlir. Əbu Reyhan Məhəmməd ibn Əhməd əl-Biruni də XI – əsrdə yaşamış, əsərlərində Novruzdan bəhs etmiş, Türklər də daxil, Azərbaycan və Mərkəzi Orta Asiya cəmiyyətlərində yaşadığını qeyd etmişdir [1].

Dövlət adamı olan Əbu Əli Kivamuddin Həsən ibn Əli ibn İshak ət – Tusi – Nizamülmülk «Siyasətnamə» əsərində Novruzun yeni il olduğunu, bayramın Türk bayramı olduğunu göstərir [2].

Mahmud – ibn Hüseyn ibn Məhəmməd Əl – Kaşğari «Divani – lüğəti – Türk» əsərində türk cəmiyyətlərində Novruzun yeni il olduğunu və eyni zamanda, Ağqoyunlu dövlətinin banisi (1468 – 1503/1508) Ağqoyunluların IX hökmdarı və sülalənin hökmdarı Uzun Həsən tərəfindən tənzimlənən Ağqoyunlu Qanunlarında da 21 Mart ilk vergi toplama zamanı olaraq qəbul edilir.

Novruz bayramının ayrı – ayrı zamanlarda müxtəlif hökmdarlara aid edilməsi cəhdi bir tərəfdən ədalətli hökmdarın təmsilçisidirsə digər tərəfdən bu günün ən dəyərli bayram olduğunu insanları şüurundakı köhnə ənənələrdən daşındırır.

Türk təqvim deyilən 12 heyvan adı ilə başlayan bu təqvim də miladi təqvim ilə mart ayının 21-dən başlayır. Bəzi mənbələrdə Təqvim miladdan öncə 2367-ci ildən başlayaraq istifadə olunduğu qeyd edilir. Səbəbi bilinməyən bir heyvanın adını bir ilə verməklə 12 heyvanın adını 12 ilə vermişlər. Bu

illərin ilki siçan, sonuncusu qaban olaraq, öküz, pələng, dovşan, əjdaha, ilan, at, qoyun, meymun, xoruz, it illəri sıra ilə adlandırılır. Bu təqvimlə insanlar illərin hansı heyvana təhvil verildiyini və bu heyvanların xüsusiyyətlərinin insanlarda təqlidini açıq şəkildə tərənnüm edir.

Bu bayramı başlıca olaraq Azərbaycan, Əfqanıstan, Hindistan, İraq, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Pakistan, Tacikistan, Türkiyə, Türkmənistan, Özbəkistan da daxil olmaqla, demək olar ki, bütün dünya əhalisinin əksər hissəsi tərəfindən qeyd olunur. Qazaxlar da bu günü ilin ilk günü kimi qeyd edir, bu günü yaxşılığın yer üzünə gəldiyi gün bilir, yüksək təpələrə çıxaraq günəşi qarşılayır. Özbəklər Novruza bir həftə əvvəl hazırlaşır. Evlər, bağçalar təmizlənir, arxların yanına tingilər əkilir. Novruz günü təzə paltar geyərək, əvvəldən hazırladıqları (həlim, sümələk, samsa, şorba, plov) yeməkləri özləri ilə götürüb çəmənlərə çıxırlar. Yeməkləri yeyib, oyunlar oynayırlar. Sonra ayaqları yer tutmayan yaşlı və xəstələri ziyarət edirlər.

Qırğızlar, giriş bayramı kimi qeyd etdikləri Novruzda açıq rəngli paltarlar geyər, bu gün varlılar kasıblara sədəqə verər – bu hətta məcburən adət halı alıb. Onlar yandırdıqları tonqalın üstündən atlandıqları üçün, yeni ilin ilk sabahında yandırır, ertəsi günün ilk saatlarına qədər sönməyə qoymurlar – bu sağlıq, sağlamlıq nişanəsi kimi başa düşülür. Novruza xüsusi olaraq “Sömülük və Çön Köcö” adlı yemək bişirilir. Təsədüfi deyil ki, YUNESKO Novruz bayramını 12 ölkənin ümumi təcrübəsi kimi qeydiyyata alıb. Şimali və Mərkəzi Asiyadan İrana kimi uzanan Əfqanıstanda, 19-cu əsrin ortalarında Rus – Fars müharibəsi zamanı iki hissəyə bölünən Şimali Azərbaycanda qeyd olunur ki, adət-ənənələri, yeməkləri İran hissəsinə düşən Cənubi Azərbaycanla eyniyyət təşkil edir. Hindistan da, Şimali Asiya ölkəsi kimi, Himalay dağlarından Hind okeanının sahillərinə kimi, İran, Əhmənilər və Sasanilər dövründən bu günəqədər, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Tacikistan Mərkəzi Asiya olaraq, Pakistan və Türkmənistan isə Şimali Asiyayı təmsil edərək qeyd edirlər. Türkiyə isə qitələrarası ölkə kimi Avra-siyanı təmsil edir [4].

Nizaminin dediyinə görə bu bayram eramızdan əvvəl 350-ci ildə qeyd olunurdu. Azərbaycan şairi Məhəmməd Hüseyn Şəhriyarın «Heydər Babaya salam» əsəri ədəbiyyatda bayram kimi tərənnüm edilmişdir. Novruz tarixi, mədəni və sosial amillərə görə zaman keçdikcə dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bayram həm də ədəbiyyatın və incəsənətin zənginliyini nümayiş etdirmək üçün bir fürsət almış, onlar yazın gəlişini və təbiətin yenilənməsini göstərən mürəkkəb xəttatlıq və miniatür rəsmlərlə bəzədilmiş gözəl işıqlı əlyazmaları sifariş etdirirlər.

Nəticə. Nəticə olaraq qeyd edək ki, Novruz zaman keçdikcə inkişaf edən, müxtəlif mədəniyyətlərə və cəmiyyətlərə uyğunlaşan zəngin və rəngarəng bayramdır. Bayram təbiətin yenilənməsi, bərəkət, bolluq, bərəkətlə əlaqələndirilir və müxtəlif ölkələrdə müxtəlif cür qeyd olunur. Ədəbiyyatda bayram tərənnüm edilib və onun tarixi, mədəni, sosial əhəmiyyəti bu gün də aktuallığını qoruyub saxlayır. Dəyişikliklərə və uyğunlaşmalara baxmayaraq, bayram ümid və yeni başlanğıcların məna baxımları olaraq qalır, kimlik və irsimizin əhəmiyyətini yaşadır.

ƏDƏBİYYAT

1. Anayurttan Atayurda Türk Dünyası dergisi, Sayı 24, Yıl: Ankara 2004, 108 s
2. Andrew Rippin. The Islamic World. London, 2008, 678 p.
3. Azərbaycan'da Nevruz // Türk dünyası dizisi, No:4, Ankara 1997, 159 s.
4. Gılgamesh, No:4 Spring 2018, 120 p.
5. M.Hüseyn Şəhriyar. Haydar baba'ya salam. Ankara, 1990, 176 s.

ГУЛЬЗАР МАМИШОВА

Национальная библиотека Азербайджана им. М.Ф.Ахундова
зав. отделом «Литература на иностранных языках и Международная книжная биржа»

КУЛЬТУРНЫЙ НОВРУЗ - НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРОИСХОЖДЕНИЯ, РАСПРОСТРАНЕНИЯ И ЗНАЧЕНИЯ ДОМАШНЕГО ПРАЗДНИКА

Новруз – праздник, отмечаемый в ряде стран Западной Азии, Средней Азии и Закавказья. Его истоки восходят к древней Персидской империи, где он отмечался как праздник зороастрийцев, поклонявшихся богу Ахура Мазде. Навруз празднуется по-разному в зависимости от

страны. В Азербайджане праздник известен как символ победы добра над злом и отмечается прыжками через костры. Праздник отмечается 21 или 22 марта, когда день и ночь равны. Его считают предвестником спасения природы от зимы, прихода изобилия и процветания. Новруз отмечается яркими традициями, такими как зажигание костров, украшение домов цветами, обмен подарками с близкими и приготовление особых блюд. В Азербайджане Новруз празднуется как первый день нового года. Это представитель возрождения творения. Считается, что в этот день был создан человек. На столе семь блюд (на букву С, солод – возрождение и рост, вода – жизнь, чеснок – лекарство и здоровье, сумах – восход солнца, свет, уксус – возраст и терпение, шип – плодородие).

Ключевые слова: Новруз, праздник, Эрганекон, Азербайджан, Аггююнлу.

GULZAR MAMİSHOVA

*In the name of M. F. Akhundov of the National Library of Azerbaijan
«Literature in Foreign Languages and International book exchange»
division manager of the department*

NOWRUZ CULTURAL - SOME ISSUES ABOUT THE ORIGIN, SPREAD AND IMPORTANCE OF THE MEANING OF THE HOUSEHOLD HOLIDAY

Novruz is a holiday celebrated in several countries of West Asia, Central Asia and the Caucasus. Its origins go back to the ancient Persian Empire, where it was celebrated as a festival for Zoroastrians who worshiped the god Ahura Mazda. Nowruz is celebrated in different ways depending on the country. In Azerbaijan, the holiday is known as a symbol of the victory of good over evil and is celebrated by jumping over bonfires. The holiday is celebrated on March 21 or 22, when day and night are equal. It is seen as the harbinger of nature's salvation from winter, the arrival of abundance and prosperity. Novruz is celebrated with lively traditions such as lighting bonfires, decorating houses with flowers, exchanging gifts with loved ones, and preparing special dishes. In Azerbaijan, Nowruz is celebrated as the first day of the new year. It is a representative of the reliving of creation. It is believed that man was created on that day. Seven dishes on the table (starting with the letter S, malt - rebirth and growth, water - life, garlic - medicine and health, sumac - sunrise, light, vinegar - age and patience, spike - fertility).

Keywords: Nowruz, holiday, Erganekon, Azerbaijan, Aggoyunlu.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 29 aprel 2024-cü il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 15 noyabr 2024-cü il.

Rəyçilər: t.ü.f.d. Xatirə Ağayeva, t.e.d. İsmayıl Məmmədov.